

FRAGMENTUM GREGORIANUM HAUNIENSE

OM ET FRAGMENT AF GREGORIUS' *HISTORIAE*

OG DETS HISTORIE

AF

ERIK PETERSEN

Af Det Kongelige Biblioteks omkring 1000 latinske håndskrifter fra middelalderen er mere end halvdelen kopieret i tiden efter år 1400. Blot tre håndskrifter kan med sikkerhed dateres til tiden før år 800.¹ Af disse har det ældste nummeret 1878 blandt folianterne i Ny Kongelig Samling, forkortet NKS 1878 2°. Det er kun et enkelt blad, altså et fragment af en oprindeligt langt mere omfattende kodex. Eller mere præcist: et fragment af et blad af en kodex, for selv bladet er ikke længere intakt. Teksten på dets sider er skrevet af den Gregorius, som efter det bispesæde han beklædte igennem mere end tyve år har fået tilnavnet Turonensis, på dansk Gregor af Tours.

Gregorius blev født ca. 538 i det senere Clermont i Auvergne. Ifølge hans eget udsagn hørte hans slægt på både fædrene og mødrene side til "senatorstanden", altså det velstillede, på tidens vilkår også veluddannede samfundslag. Han blev viet til diakon i 563. Kort efter blev han syg, foretog en pilgrimsrejse til den hellige Martins grav og kirke i Tours, og blev helbredt. Martin var Tours' tredje biskop, og blev den mest navnkundige af alle, der har beklædt dette sæde. Som flere i hans slægt havde været det før ham, blev Gregorius selv valgt til biskop i Tours i 573, ifølge hans egen optælling som den nittende i rækken af bisper. Hans veneration for sin hellige forgænger var grænseløs, han skrev om hans liv og mirakler, lod hans kirke i Tours genopbygge og udvide, og var i høj grad medvirkende til at give Martin den position som en af Europas største helgener, han har haft lige siden. Gregorius endte sit jordiske liv i 594 og opnåede selv at blive kåret som helgen.

¹ Beregningen bygger på data hentet i Ellen Jørgensens *Catalogus codicum Latinorum medii ævi Bibliothecæ Regiæ Hafniensis*, 1926, suppleret med min egen gennemgang af senere indgåede samlinger. Tallene indbefatter ikke de flere tusinde latinske pergamentstykker i bibliotekets Fragmentsamling.

Gregorius' liv udfoldede sig i en periode præget af dyb splittelse og kulturelt armod. Romerriget var gået under, nye riger ikke grundlagt. Den tidligere provins Gallien, hvor Gregorius hørte hjemme, var ikke længere romersk og endnu ikke fransk. Det var frankisk område, og både før, under og efter Gregorius' levetid behersket af de berygtede merovinger. Det er ikke mindst i kraft af det lys, Gregorius kaster over sin samtid, at eftertiden har været i stand til at danne sig et indtryk af denne på mange måder rå og dunkle periodes begivenheder og aktører. Gregorius' hovedværk er den historie i ti bøger, han skrev i sine år som biskop. Værket kendes under titlen *Historia Francorum*, "Frankernes Historie" eller "Frankerkrøniken", men har måske blot heddet *Historiae*, "Historier". Værket tager sin begyndelse med Verdens Skabelse og Adam og Eva, men historien føres helt op til samtiden. Mere end halvdelen af værket beretter om begivenheder, der udspillede sig på Gregorius' egen tid, ofte med ham selv i rollen som aktør. Og som forfærdet iagttager.

Gregorius skrev sit værk på latin, men som det gjaldt hans hjemegn var heller ikke hans sprog længere romersk. Han havde læst og citerer antikke forfattere, men der er kommet en usikkerhed ind i hans sprog, der viser en afstand til det klassiske latins sprognormer. Det fremgår af såvel morfologiske, syntaktiske som stilistiske elementer i hans tekst, elementer, som ikke er blevet mindre iøjnefaldende af at være overleveret i håndskrifter af meget varierende kvalitet med indbyrdes divergerende læsemåder. Gregorius' egenartede latin gør ham til en vanskeligt tilgængelig skribent. Samtidig gør hans centrale placering i en hærget overgangstid og hans egen dybt engagerede beretning om den hans historie til en af de mest fascinerende kilder, der er bevaret fra det unge og endnu uformede Europa i støbeskeen. Det er som tidlig kilde til dette værk, at fragmentet i København trods sin lidenhed har sin store betydning.

Fragmentets tekst

Fragmentet rummer det meste af kapitel 1, hele kapitel 2 og første halvdel af kapitel 3 i 5. bog af Gregorius' Frankerkrønike, teksten fra "filium eius paruulum ..." (V.1) til "... morte praeuentus interiit" (V.3).

5. bog indledes med en kort prolog, der begynder med følgende dystre optakt: "Det er med lede og ulyst at jeg nu skal berette om de

splittende borgerkrige, der så voldsomt plager frankernes slægt og rige”. Gregorius ser i tiden klare tegn på det, som Herren forudsagde om “smerternes begyndelse”:² “fader rejser sig mod søn, søn mod fader, broder mod broder, næsten mod sin nærmeste”.³

Fragmentets korte tekst dokumenterer i fuldt mål, at der var grund til dysterhed. Sidst i 4. bog har Gregorius berettet om brodermordet på kong Sigebertus i kongsgården i Vitry. I de første kapitler af 5. bog fortæller han om den sorg og fortvivlelse, budskabet om hans død fremkaldte hos hans efterladte dronning, Brunechildis, der opholdt sig Paris sammen med sine børn. Det ene af dem var *filium eius paruolum*, “hans lille søn”, fragmentets første ord. Den kun knap 5 år gamle Childebertus blev hemmeligt ført bort af hertug Gundovaldus, der derved reddede drengen fra at få samme skæbne som sin far og i stedet fik ham kåret til konge over alle de folk, faderen havde hersket over. Kåringen af Childebertus fandt sted juledag i året 575, to år efter at Gregorius selv var blevet kåret som biskop af Tours.

Chilpericus, den afdøde kong Sigibertus’ bror og banemand og nu selv konge, drog til Paris, pågreb Brunechildis, forviste hende til Rouen, fratog hende hendes skatte og bestemte, at hendes døtre skulle holdes under opsyn i byen Meaux. Gregorius beretter videre, som et indskud, at Roccolenus sammen med folk fra Mans på dette tidspunkt drog til Tours, hvor han røvede og udøvede mange ugerninger. Chilpericus beordrede sin søn Merovechus at drage til Poitiers med en hær. Merovechus ignorerede imidlertid faderens bud og kom i stedet til Tours, hvor han tilbragte påskedagene. Hans hær hærgede voldsomt i området, beretter Gregorius. Merovechus foregav nu at ville drage til sin mor, men tog i stedet til Rouen, hvor han forenedes med dronning Brunechildis, som han også giftede sig med. Derover blev Chilpericus så forbitret, at han begav sig til Rouen med det samme. Men da Merovechus og Brunechildis havde erfaret, at Chilpericus ville adskille dem, tog de tilflugt i den hellige Martins basilika. Chilpericus forsøgte med list og besvigelser at få dem ud, men uden held. Først da han havde aflagt ed på, at han ikke ville skille dem, kom de ud af kirken. Chilpericus kyssede dem, tog imod dem på værdig vis og spiste et måltid sammen med dem. Få dage senere tog han sammen med Merovechus til Soissons.

² Jf. Matt. 24, 8.

³ Jf. Matt. 10, 22 (elaboreret af Gregorius).

Mens Chilpericus og Merovechus var i Rouen havde nemlig nogle mænd fra Champagne angrebet Soissons og forjaget dronning Fredegundis og Chlodevicus, endnu en søn af Chilpericus. Denne udsendte først forhandlere for at bilægge konflikten, men uden held. Først efter hårde kampe og betydelige tab kunne Chilpericus drage ind i Soissons som den sejrende. Afklaret omkring sin søns formæling med Brunechildis var Chilpericus ikke, for snart begyndte han, som Gregorius skriver, "på grund af dennes ægteskab med Brunechildis" at nære mistanke til Merovechus og hævdede at striden var opstået på grund af dennes slette karakter. Han fratog ham hans våben og satte ham i en slags husarrest, mens han overvejede, hvad han herefter ville gøre med ham. På dette punkt er Gregorius bedre underrettet end kongen, for han kender den egentlige skurk og bagmand bag konflikten: det var en mand ved navn Godinus, en ægte opportunist, der på den ene side havde modtaget rige gaver af kongen og på den anden var den første til at tage flugten på slagmarken. Fragmentets sidste sætning meddeler, at Godinus kort tid efter fik en brat død: *Ipse quoque Godinus non post multum tempus repentina morte praeuentus interiit.*

Fragmentets korte tekst er lang nok til at give et levende indtryk af Gregorius' koncentrerede fortællestil og af de dramatiske begivenheder, han beretter om. Udover at viderebringe Gregorius' beretning har fragmentet sin egen historie, som kodikologisk og palæografisk kilde og som genstand for forskning. En del af den historie vil jeg se på i det følgende. Først nogle konkrete data.

Bladets kodikologi og palæografi

Bladets mål er: $29,6 > 29,4 \times 20,7 > 19,7$ cm.⁴ Dets ydre kanter er uegale, men skarpe i snittet, mens den indre kant, der har hørt sammen med det oprindelige dobbeltblads tabte del, er let forrevet. Kolonne- og skriftlinjer er præget med et stumpt redskab. De er kun svagt synlige. Liniering af det oprindelige håndskrift er udført på det øverste åbne dobbeltblad i læggene, hvorfor markeringen fremstår stadigt svagere på de underliggende dobbeltblade. Det må derfor antages at bladet i København har hørt til det yderste dobbeltblad i det oprindelige læg. Eftersom markeringen ses tydeligst på rectosiden,

⁴ Jeg anvender her og i det følgende tegnet $>$ til at angive maximale $>$ minimale værdier.

er det sandsynligt at bladet har været det sidste i sit læg. Der er ingen synlige spor af den prikning, der har været styrende for linieringen. Det skyldes tab af den kant, hvori prikning har været udført. Den intakte kolonnes højde målt fra øvre til nedre skriftkant er $25 > 24,7$ cm; dens bredde er $9,8 > 9,6$. Den ydre kolonne er blevet afskåret ca. 6 cm inde i teksten, med tab af tekst til følge. Afstanden mellem de to kolonner er $2,2 > 2,5$ cm.

Teksten er placeret i to kolonner og skrevet i uncialer, som *scriptura continua*, dvs. i (næsten) fortløbende skrift uden ophold mellem tekstens enkelte ord. Uncialer anvendes som latinsk bogskrift i middelalderens tidligste periode, i tidsrummet fra sidst i 4. til sidst i 8. århundrede.

Der forekommer kun få forkortelser i teksten, således Q med efterhængt prik for det enklitiske -que (f.eks. ra 2).⁵ M forkortes med en svungen streg over den foregående vokal, ofte forskudt en anelse mod højre. Den svungne forkortelsesstreg ses både med og uden prik under strengen (f.eks. ra 12, va 17). – Af hele ord optræder *nomina sacra* i forkortet form, DI med streg over for DEI (va 1), SCO og SCI begge med streg over for SANCTO (rb 2) og SANCTI (rb 22). Det latinske sprog har bevaret sine diftonger, således oe i COEPIT (ra 10) og ae i AETATIS (ra 7). Der skelnes mellem I og Y, som det fremgår af Y i navnet SIGYBERTHI (vb 16). Der skelnes derimod ikke mellem U og V i teksten, hvor U anvendes overalt. Til gengæld er det værd at bemærke, at V er benyttet som romertal V i bogtællingen øverst på rectosiden. Et enkelt sted optræder ae som ligatur, svarende til æ: PRÆ / DAS (ra 21f.). En ligatur er en sammenskrivning af to eller flere bogstaver, hvori et element i et bogstav tillige er et element i det efterfølgende bogstav. Sådanne anvendes ganske kreativt i fragmentet, således NS med oprejst S i MITTENS (va 22), NT i SUNT (vb 5), UR i SURREXISSE (vb 10) og i det tilføjede URBEM (va 14). US, med et smukt slynget S, forekommer i navnet CHILPERICUS (va 20) og i VICTUS (vb 21). Også uden ligatur kan der iagttages en tendens i retning af grafisk kontakt mellem visse bogstaver. Således er højrestregen i R ofte trukket så langt, at den når det næstfølgende bogstav (f.eks. vb 17 CHILPERICUM). Det samme gør sig gældende med L (f.eks. ra 25 MALIS), T (f.eks. vb 2 UTILES) og flere andre bogstaver.

⁵ Her og i det følgende betegner r rectosiden, v versosiden, a og b henholdsvis venstre og højre kolonne; tallet angiver linje.

Den grafiske inddeling af teksten

Af interpunktionstegn forekommer hævet komma (= større ophold) og hævet punktum (= mindre ophold). Ved slutningen af kapitel og større afsnit forekommer tegn, måske tironiske noter, hvis præcise funktion i forhold til teksten dog ikke er klar.

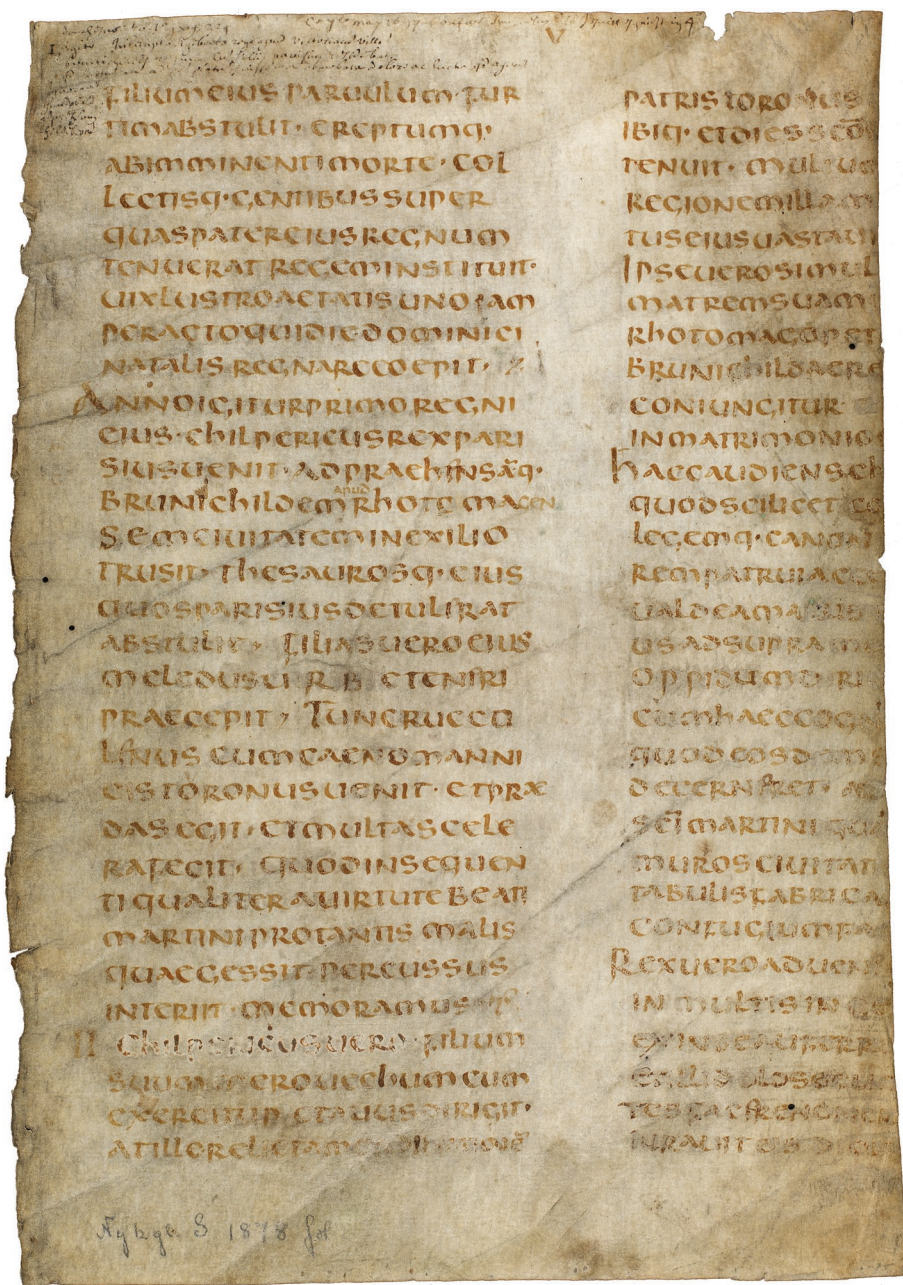
Ved større afsnit anvendes opdimensionerede begyndelsesbogstaver. De er i nogle tilfælde rykket lidt ud i margenen, således i ANNO (ra 9), HAEC (rb 12) og REX (rb 26), men forekommer også inde i teksten, f.eks. i TUNC (ra 19) og IPSE (vb 27).

Nyt kapitel er markeret med romertal, anbragt i margenen til venstre for teksten, samt ved rubricering, dvs. brug af rødt blæk. Den røde farve er næsten forsvundet. Blækket har haft en kemisk sammensætning, der har gjort skade på det underliggende pergament. Der er to kapitelbegyndelser på fragmentet, hvoraf den ene, ved kapitel III (va 12), er delvist bortskåret, bl.a. med tab af tallet til følge. Til gengæld kan man her se, at hele første linje har været rubriceret. Ved kapitel II (ra 28) er kun de to første ord CHILPERICUS UERO rubriceret, mens linjens sidste ord FILIUM er skrevet i almindeligt blæk. Ved slutningen af kapitel II er en ikke fuldt beskrevet linje udfyldt med en slynget ornamentering (va 11).

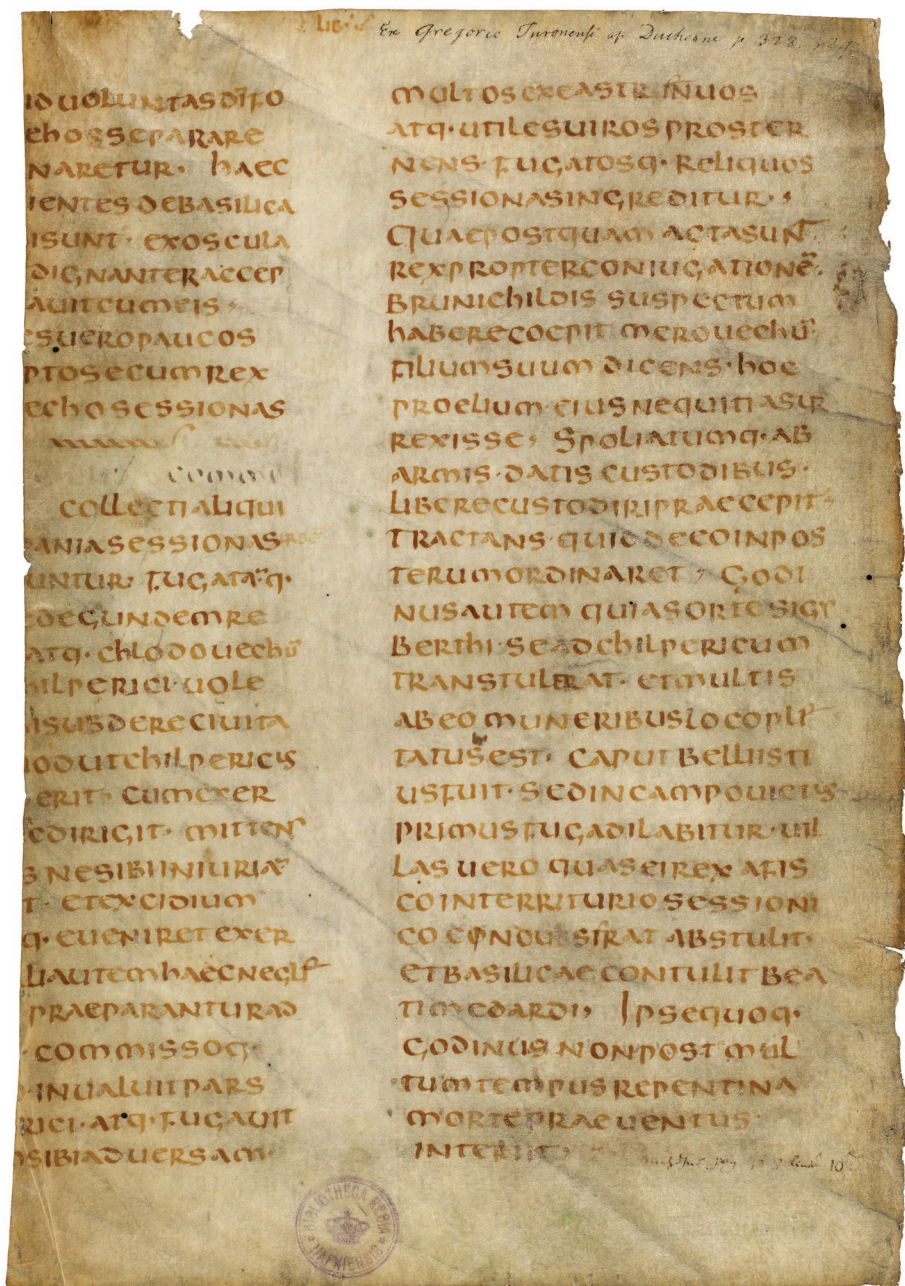
Fragmentets kapiteltælling er mere end blot palæografisk interessant. En kapitelinddeling af Gregorius' tekst forekommer ikke i langt de fleste håndskrifter; udover i fragmentet forefindes den kun i et enkelt håndskrift fra Monte Cassino, som af udgivere tillægges stor værdi, bl.a. fordi det er det ældste, omtrent komplette håndskrift med teksten til Gregorius' *Historiae*.⁶ Det er kopieret i beneventansk skrift i det 11. århundrede, og er altså betydeligt yngre end fragmentet i København. Kapiteltællingen i Københavner-fragmentet dokumenterer, at denne ikke er en sen tilkomst i overleveringen, men tværtimod var på plads på det tidligste stadie i tekstens historie. Og lige netop i femte bog kan fragmentet korrigere en fejl i Monte Cassino-håndskriftet. Det kapitel, der i fragmentet tælles som II, tælles i Monte Cassino-håndskriftet som III. Divergensen er opstået ved, at det, der faktisk er Gregorius' prolog til 5. bog, af Monte Cassino-håndskriftets skriver er blevet fortolket som 5. bogs første kapitel.

Hvorledes værkets makroinddeling i 10 bøger har været markeret ved overgangen fra en bogs afslutning til næste bogs begyndelse

⁶ Monte Cassino, Archivio della Badia, ms. 275.

NKS 1878 2°, rectosiden, med tekststykket “/// filium eius paruulum ... at ille relictam ordinationem” (V.1-2) i a-kolonnen. og tekststykket “patris toronus /// ... iuravit eis dice///” (V.2) i b-kolonnen.

NKS 1878 2°, versosiden, med tekststykket “///id uoluntas dei ...
 /// sibi aduersam” (V.2-3) i a-kolonnen, og tekststykket “multos ex
 ea ... morte praeventus interiit” (V.3) i b-kolonnen.

fremgår ikke direkte af fragmentet, da dette udelukkende rummer tekst fra femte bog. Et indirekte indicium kan dog uddrages: det intakte blad har rummet ca. 400 ord. Den del af 5. bog, der går forud for fragmentets tekst, dvs. prologen og de første linjer af kapitel 1 er et tekststykke på ca. 335 ord. Det må antages, at bogens begyndelse er blevet markeret med *incipit* og en eller anden form for grafisk eller ornamental fremhævelse af de første ord, sammen med teksten altså et omfang, der svarer til et blad. Kopieringen af 5. bog er således blevet påbegyndt på rectosiden af et nyt blad, en distinkt og synliggørende markering af, at en ny bog begynder.

Fragmentet viser, at tællingen har kunnet iagttages hele bogen igennem, for på bladets versoside er der i øvre margen over mellemrummet mellem de to kolonner skrevet LIBER, mens der på rectosiden på samme placering er skrevet V. Begge former er palæografisk interessante: LIBER er skrevet LIB med efterhængt prik – altså en af bladets meget få forkortelser. Ordet omkranses på hver side af tre prikker og en opadstræbende streg, formentlig af ren ornamental karakter. Romertallet V er som nævnt interessant ved kun at forekomme som sidetitel.

I den engang intakte bog har læseren således på ethvert opslag med det samme kunnet se, hvilken bog, der var tale om, ligesom han ved et blik nedover opslagets sider hurtigt har kunnet se, hvilke kapitler opslaget rummede. Det har været en stor, utvivlsomt statelig, og på de givne præmisser bestemt også læservenlig bog. En rund beregning af fragmentets tekst i forhold til værkets samlede volumen viser, at den oprindelige kodex må have bestået af omkring 300 blade.

Samtidige og senere rettelser

Det forlæg, fragmentets tekst er kopieret efter, kendes ikke. Hvor godt kopien repræsenterer forlægget kan derfor ikke afgøres ved en sammenligning. Rettelser, der er foretaget i den afskrevne tekst under eller umiddelbart efter kopieringen, viser, at man har udøvet kontrol, og at man har arbejdet systematisk på at eliminere de fejl, der under alle omstændigheder opstår under en så langstrakt og kompliceret proces. I ordet URBE i linjen MELEDUSU R B ETENIRI (ra 18) ses mærker efter rasur mellem U R, R B og B E. Der er svage rester af blæk mellem U og R,⁷ muligvis også mellem B og E. Et oprindeligt ord

⁷ Muligvis et R i ligatur med der forudgående U. Rasuren er i så fald foretaget for at eliminere det overflødige R.

er altså blevet erstattet af U R B E. I navnet RUCCO / LINUS (ra 19f.) synes O at være rettet til U ved tilføjelse af en lukkende overstreg. I er rettet til E af en senere hånd, som jeg skal vende tilbage til. Samtidige rettelser føjet til eksisterende tekst forekommer desuden som indskud mellem linjer eller ved linjeafslutning. Begge dele forekommer i linien BRUNICHILDEM APUD RHOTOMAGEN / SEM (ra 13f.), hvor ordet APUD er indskudt over teksten og stavelsen GEN føjet til ved linjens slutning, begge steder i lidt mindre skrift. Det samme gælder ordet URBEM, der rækker ud i mellemrummet mellem kolonnerne i linjen ///PANIA SESSIONAS URBEM (va 14).

Det interessante ved rettelserne er ikke det fokus de sætter på steder hvor skriveren har været uopmærksom. Han har, at dømme ud fra teksten i øvrigt, arbejdet med stor koncentration. Rettelserne vidner om, at der i tæt tilknytning til skriveprocessen er blevet læst korrektur, således at der blev rettet op på fejl, som selv den opmærksomme skriver efterlader i teksten. Det har været en bevidst ambition i det ukendte scriptorium at fremstille en tro kopi af forlægget.

Troskaben mod forlægget kan også aflæses i det som ikke er korrigeret. Fragmentets tekst rummer en lang række former, der strider mod de gængse normer for latin. Jeg nævner nogle eksempler, med de normale former i parentes: ra 12 adpraehinsam (adpraehensam, adprehensam); ra 16 detulirat (detulerat); ra 18 teniri (teneri); rb 21 decerniret (decerneret); rb 30 facire (facere); vb 1 strinuos (strenuos); vb 19 locoplitatus (locupletatus). Ingen antik romer eller nutidig studerende ville slippe godt fra at præsentere latin af denne karakter i en retssal eller ved eksamensbordet. Gregorius' tekst fremviser betydeligt større sproglige vanskeligheder end de netop citerede, som jeg har valgt, fordi de ville have været lette at korrigere for en nidkær skriver, som vidste bedre end den, der havde skrevet hans forlæg – i de fleste tilfælde blot en rettelse af i til e. Det er præcis hvad en senere hånd har gjort i fragmentet. Her er de fleste af de "fejlagtige" i'er blevet udstyret med en fin e-sløjfe med højrevendt tunge. Hvornår dette indgreb er foretaget lader sig ikke afgøre. Det eneste der kan siges med sikkerhed er, at det er sket længe efter at fragmentet blev skrevet – vel, man må antage, i den bedste hensigt: for at pointere hvor fragmentets tekst burde korrigeres for at blive god eller i hvert fald bedre latin. Problemet er blot, at fragmentet efter alt at dømme ganske præcist gengav det latin, Gregorius selv skrev og udtrykkeligt ønskede, at kommende generationer af afskrivere af hans værk skulle respektere og derfor kopiere. Det skal jeg vende tilbage til.

Identifikation og katalogisering

Den tidligste dokumenterede forskning i fragmentet siden dets fremstilling er fastholdt på bladets egne sider. Den består i en identifikation af teksten: på rectosidens øvre venstre hjørne er der tilføjet en henvisning til “du chesne to^o: 1° pag. 329”, og derefter en supplerende afskrift af det korte stykke af femte bogs første kapitel, der går forud for bladets tekst (“I. Igitur interempto Sigybertho rege ... adprehensum Childeberthum”). Henvisningen refererer til André du Chesnes udgave af Gregorius’ tekst i første bind af *Historiæ Francorum scriptores coætanei*, der udkom i Paris i 1636. Tilsvarende er der på versosiden i nedre højre hjørne noteret, hvor bladets tekst slutter: “du chesne pag. 328 line^a 10^a”.⁸

Identifikation af tekst er et vigtigt led i udforskningen af fragmenter. Den anonyme person, der har foretaget den, har haft en professionel interesse i fragmentet, for øverst på rectosiden har han tillige nedfældet denne note: “Ce 7e may 1697 conferé sur celuy des Jesuites qui est in 4°”.⁹ Hvem der har skrevet noten fremgår ikke, men sprog og indhold gør det klart at den er skrevet i et fransksproget, katolsk område. Fragmentets kollationering i 1697 tyder på udgivermæssig aktivitet. En ny stor udgave af Gregorius var under udarbejdelse i Paris i slutningen af 1600-tallet. Den blev udarbejdet af den lærde benediktiner fra den med rette højt estimerede Congrégation de Saint-Maur Theodoricus eller Thierry Ruinart (1657-1709) og udkom i 1699. Hans udgave afløste Du Chesnes netop nævnte tekst, og var et betydeligt fremskridt i forhold til denne. Det er nærliggende at se noten på fragmentet i sammenhæng med Ruinarts arbejde, men jeg har ikke i hans udgave fundet klare indicier for, at han har benyttet det.

Af mindre interesse er den hånd, der langt senere i versosidens øvre margen har repeteret henvisningen til du Chesnes.¹⁰ Nederst på rectosiden har endelig Ellen Jørgensen i sin karakteristiske hånd påført fragmentets nuværende signatur. Det fremgår ikke af bladet men kan på anden vis dokumenteres, at hun gjorde det i 1923. Først

⁸ At der på rectosiden henvises til udgavens s. 329 og på versosiden til 328 skyldes ikke en lapsus, men en fejlpaginering i du Chesnes udgave, hvori sidernes rækkefølge er: 326, 329, 328, 329, 330, osv.

⁹ Jf. Bruno Krusch: Die handschriftlichen Grundlagen der *Historia Francorum* Gregors von Tours, *Historische Vierteljahrschrift*, 274, 1932, s. 713.

¹⁰ “Ex Gregorio Turonensi ap. Duchesne p. 328. 329”.

på dette sene tidspunkt fik fragmentet sin signatur og dermed selvstændig status som håndskrift. Samme år indførte Ellen Jørgensen bladet i Håndskriftafdelingens accessionsprotokol, antagelig for at kunne referere entydigt til det i sin katalog over bibliotekets latinske håndskrifter, hvis første halvbind udkom samme år. Gregorius-fragmentet blev beskrevet ganske kortfattet i sektionen med *codices geographici et historici* i andet halvbind, der udkom i 1926. Bladets proveniens bestemmes heri som "Gallia", altså Frankrig.¹¹ Om bladets senere herkomst oplyser Jørgensen i den håndskrevne protokol at den er "ukendt".

At bladet først fik tildelt en signatur i 1923 er overraskende, fordi det allerede havde påkaldt sig opmærksomhed en rum tid inden da. Det havde således været udstillet i bibliotekets, som den kaldtes, "permanente Udstilling" siden 1908, og havde mere end en snes år før da været genstand for betydelig interesse blandt forskere såvel i Frankrig som i Tyskland. Hvem der først blev opmærksom på fragmentets eksistens og unikke karakter kan ikke præcist fastslås.

De første udgivere: Henri Omont og Wilhelm Arndt

Kendt for den lærde verden blev det, da dets intellektuelle indhold blev publiceret praktisk talt samtidigt i Frankrig og Tyskland – uden at man i de to lande var orienteret om det delvist parallelle arbejde, der pågik. I begge publikationer blev fragmentet i København sat i forbindelse med to andre unciale Gregorius-fragmenter, det ene tilhørende Universiteits-Bibliotheek i Leiden, hvor det har signaturen Bibl. Publ. Lat. 21 (ff. 1-2), det andet hjemmehørende i Bibliotheca Apostolica Vaticana, hvor det har signaturen Reg. Lat. 689 bis (ff. 322-325).

Henri Omont præsenterede de tre fragmenters tekst i en diplomatisk udgave i 1884. Udgaven fremkom i et jubilæumsskrift udgivet af det prestigefulde *Société de l'histoire de France*, hvori Omonts bidrag blev trykt som det første.¹² Samme år, endnu mens jubilæumsskriftet var under produktion, udkom første bind af Gregorius' Opera Omnia, indeholdende Historia Francorum, i Tysklands ikke mindre an-

¹¹ *Catalogus codicum Latinorum medii ævi Bibliothecæ Regiæ Hafniensis*, 1926, s. 389f.

¹² *Manuscripts en lettres onciales de l'Historia Francorum de Grégoire de Tours, Notices et documents publiés par la Société de l'histoire de France à l'occasion du cinquantième anniversaire de sa fondation*, Paris 1884, s. 3–18.

sete *Monumenta Germaniae Historica* (forkortet MGH). Udgiver var Wilhelm Arndt, assisteret af Bruno Krusch.¹³

Omont fik først MGH-udgaven af *Historia Francorum* at se efter at hans bidrag var trykt, men endnu inden den bog, hvori det indgik, var færdigproduceret og udkommet. Han fik således mulighed for at tilføje en enkelt side med "Additions et corrections" til sit bidrag allersidst i jubilæumsskriftet.¹⁴ Tilsvarende nåede man i de "addenda et corrigenda", der blev udarbejdet til MGH-udgaven lige netop at nævne, at Omonts udgave havde set dagens lys.¹⁵ En større grad af parallelitet kunne næsten ikke opnås.

For omverdenen var det ikke at beklage at der blev arbejdet med fragmentet på to fronter, for de supplerede hinanden fint. Omont gengav, i moderne typografi, fragmentets tekst så nøjagtigt han formåede, linje for linje, ord for ord, med markeringer af forkortelser og med ledsagende noter til forklaring af elementer, som ikke kunne gengives i typografien. Arndt derimod arbejdede med fragmentet som en tekstkilde, der blev vurderet kritisk og systematisk i forhold til andre kilder til Gregorius' tekst. I hans udgave er fragmentets fysiske dimension derfor forsvundet og dets tekst kun synlig som trufne valg eller fravalg af læsemåder, der er noteret i udgavens kritiske apparat. Hverken Omont eller Arndt gengav kilden selv som illustration til deres udgaver, hvilket naturligvis begrænsede den palæografiske værdi af deres arbejder.

Fragmentet var som nævnt hverken navngivet (i form af en signatur) eller beskrevet i 1884. Omont refererede derfor til det som "fragment de Copenhague". Arndt omtalte det, mindre entydigt end han formentlig var opmærksom på, som *fragmentum in bibliotheca Hauniensi repertum*, og refererede i det kritiske apparat til det med siglet A2. Med samme siglum refererede udgiveren til fragmenterne i Leiden og Vatikanet.

¹³ MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum, I: Gregorii Turonensis Opera*, ediderunt W. Arndt et Br. Krusch. Pars I: *Historia Francorum*. Hannover 1884. Arndt havde ansvaret for tekstens konstituering; udgaven citeres i det følgende som ed. Arndt.

¹⁴ Omont 1884, s. 461.

¹⁵ Ed. Arndt s. 883. Det var Krusch, der udarbejdede "addenda et corrigenda" til Arndts udgave, ligesom det var Krusch, der udarbejdede udgavens "Index" og analytiske oversigter over "Orthographica" og "Lexica et Grammatica".

Fundets fædre: Léopold Delisle og Georg Waitz

En ting var at udgive fragmentet, en anden at have fremdraget og identificeret dets værdi som kilde. Omont og Arndt pegede respektfuldt på hver deres fader til fundet. Ifølge Omont var det Léopold Delisle, den lærde chef for Bibliothèque Nationale i Paris, der havde æren af at have fundet det hidtil ukendte håndskrift, og desuden den, der havde betroet Omont at udgive det.¹⁶ Arndt derimod gav Georg Waitz, den lige så lærde Vorsitzender der Zentralkommission der Monumenta Germaniae Historica, æren for at have fundet det og desuden kollationeret det.¹⁷ Med stor sandsynlighed har begge udgivere ret.

Delisle besøgte København i 1880, bl.a. med det formål at orientere sig i de middelalderlige håndskrifter med fransk proveniens på Det Kongelige Bibliotek.¹⁸ Det er utvivlsomt under dette besøg at man har forevist ham Gregorius-fragmentet.

Skønt den i Flensburg fødte Georg Waitz oftere var i København, er oplysningen om hans fund af fragmentet vanskeligere at verificere. I efteråret 1836 var han i byen i embeds medfør for at registrere kilder til ældre tysk historie. Hans rapport blev publiceret i 1839,¹⁹ men heri anføres intet Gregorius-fragment.

Rapporter om fundet af de to andre Gregorius-fragmenter skrevet i uncialer gør det sandsynligt, at Waitz først langt senere blev opmærksom på Københavner-fragmentet. Som led i samme omfattende registreringsprojekt som det, der i 1836 bragte Waitz til København, blev Ludwig Bethmann i 1839 sendt på en studierejse til Nederlandene, Belgien og Frankrig. I Leiden fandt han hvad han betegnede som det ældste af alle kendte Gregorius-håndskrifter. Fundet omtales i hans rapport, der udkom i 1843.²⁰ I 1854 var Bethmann i Rom, hvor han

¹⁶ Omont 1884, s. 4: "C'est à M. Léopold Delisle que revient l'honneur d'avoir signalé ce dernier manuscrit, inconnu jusqu'ici, et dont il a bien voulu confier la publication".

¹⁷ Ed. Arndt s. 24: "Tertium fragmentum, folium scilicet unum, quod libri V. initium a capite 1: *filium eius parvulum* ad caput 3 *praeventus interiit*, Waitz noster in bibliotheca Havniensi reperit contulitque".

¹⁸ Jf. Erik Petersen: Dominus Pastor Meus. Om Det Kongelige Biblioteks ældste bibelhåndskrift og dets historie, *Fund og Forskning*, 43, 2004, s. 30f.

¹⁹ Georg Waitz: Untersuchung der handschriftlichen Sammlungen zu Kopenhagen im Herbst 1836, *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 7, 1839, s. 150-176.

²⁰ *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, VIII, Hannover 1843, s. 30.

blandt de mange relevante håndskrifter i Vatikanets bibliotek også fandt hvad han beskrev som et “Bruchstück aus Gregor. Tur. IX. in Uncialen s. VII ex. von derselben Hs. wovon einige Blätter in Leiden sind”. Rapporten om dette fund udkom først i 1872.²¹ At han sætter det nyfundne unciale fragment i forbindelse med det, han tidligere havde fundet i Leiden, men ikke omtaler det i denne sammenhæng absolut relevante fragment i København, indikerer at dette endnu ikke var kendt af udgiverne af *Monumenta Germaniae Historica*.

Arndts assisterende udgiver Bruno Krusch føjede senere en mere tvivlsom detalje til fragmentets fundhistorie. Krusch blev hovedudgiver af en ny MGH-udgave af Gregorius’ *Historiae* (som værket nu blev betitlet), til afløsning af Arndts.²² I forordet til udgaven fastholder han Waitz’ faderskab til fundet af fragmentet, men føjer til, at bladet er kommet til København fra Frankrig og at Waitz opdagede det i bindet om en ikke nærmere angivet bog.²³ Oplysningen om bladets tidligere ophold i Frankrig er formentlig korrekt, påstanden om dets placering i et bogbind derimod næppe sandsynlig. Det faktum, at der i 1697 er påført henvisninger på begge bladets sider, viser nemlig, at fragmentet har været frilagt i hvert fald siden slutningen af 1600-tallet. Det dementerer Krusch’ udsagn om at Waitz har afdækket fragmentet fra bindet om en bog. Samtidig leverer de ældre tilskrifter terminus post quem for det fortsat vide tidsrum indenfor hvilket fragmentet er havnet i Det Kongelige Bibliotek: efter ca. 1697 og før ca. 1880.

Eksterne og interne dissenser

En koordineret indsats fremfor parallelitet havde muligvis været befordrende for forståelsen af selve kilden, men fransk-tysk samarbejde var ikke nogen simpel sag at etablere i denne periode. Frankrig og Tyskland var blevet nationalstater, og forskere fra de konkurrerende

²¹ *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, XII, Hannover 1872, s. 303.

²² *MGH, Scriptores rerum Merovingicarum. Tomi I pars I: Gregorii episcopi Turonensis Libri Historiarum X*. Editionem alteram curaverunt Bruno Krusch et Wilhelmus Levison. Hannover 1951. – Udgavens første fascikel med Krusch’ Praefatio og sammes udgave af Libri I-V udkom i 1937; udgaven citeres i det følgende som ed. Krusch. – Krusch valgte, som det ses, værktitlen *Historiae* fremfor den af Arndt anvendte *Historia Francorum*.

²³ Ed. Krusch s. XXIV: “... folium unum ... e Gallia advectum atque a Waitzio nostro in tegumento libri cuiusdam detectum”.

lande så hver deres nationale fortid afspejlet i Gregorius' før-nationale og i enhver henseende a-patriotiske tekst.

Barske ord kunne derfor ikke helt undgås. De kom ganske særligt i brug, da franskmanden Max Bonnet, der i samme periode arbejdede på en omfattende monografi om Gregorius' latin, anmeldte MGH-udgaven i *Revue Critique d'Histoire et de Littérature*.²⁴ Den var kyndig og på nogle punkter kritisk, og vakte ikke mindst vrede hos Krusch, der svarede igen med både argumenter og udråbstegn og dog til et enkelt punkt i Bonnets recension alligevel fattedes ord "solchen Unsinn zu kritisieren".²⁵

Ellers ytrede man sig stort set med akademisk pli og høflighed, der ikke stod i fare for at virke overstrømmende. Omont omtalte i sine "Additions et corrections" nøgternt MGH-udgaven som "la grande édition" og som "depuis longtemps attendue". Man kan mene at han havde chancen for at tilkendegive sin anerkendelse af et arbejde, der i omfang og krav til akribi og årelang arbejdsindsats var helt uden sammenligning med det, han selv havde præsteret på de godt 15 sider, hans publikation strakte sig over, men han valgte ikke at benytte den.

Omonts eneste *addition* var en oplysning om, at et sent og ifølge Omont selv betydningsløst håndskrift, som i MGH-udgaven erklæredes *jam deperditus*, fortsat forefandtes i Vendôme. Omont havde ligeledes kun en enkelt *correction*, og den var vigtigere. Han havde i sin udgave opfattet de tre fragmenter i København, Leiden og Vatikanet som rester af tre forskellige håndskrifter.²⁶ Han medgav nu, at fragmentet i København muligvis kunne have tilhørt samme kodex som det fragment, Bethmann havde fundet i Vatikanet. Han fandt det vanskeligere at medgive det samme om fragmentet i Leiden, en vanskelighed, han imidlertid havde overvundet allerede i 1886, da han i introduktionen til en ny udgave af Gregorius' tekst omtalte de tre fragmenter som rester af ét håndskrift.²⁷

²⁴ Tomus I, pars 1 med *Historia Francorum* blev anmeldt i *Revue Critique*, 1885 no. 9, s. 160-174, Tomus I, pars 2 med Gregorius' øvrige skrifter i *Revue Critique*, 1886 no. 1, s. 147-154.

²⁵ Krusch 1932, s. 715.

²⁶ Omont 1884, s. 3f.

²⁷ Gregoire de Tours: *Histoire des Francs, livres I-VI. Texte du manuscrit de Corbie, Bibliothèque nationale, ms. lat 17655*, publ. par Henri Omont, Paris 1886, s. XV; i en tilhørende note lover Omont at ville bringe "une description détaillée" af fragmenterne i et appendix, et løfte som ikke ses at være blevet indfriet. Omonts udgave blev fulgt

Arndt ytrede ingen tvivl om dette centrale punkt: fragmenterne i Leiden, Vatikanet og København var blade fra en og samme kodex, som han beskrev som *vetustissimus et praestantissimus*, “den ældste og absolut bedste”. Heri havde Arndt ret, men han blev ikke desto mindre modsagt selv af sine egne. Arndt måtte lide den tort at se sit udgiverværk beskrevet som “ikke i alle henseender fuldendt”, *neque omnibus numeris ... absolutum*, i det forord, Georg Waitz indledte Arndts udgave med. Det var ganske vist et synspunkt, Arndt ikke var uenig i, men denne ville næppe have bifaldet, at det en generation senere blev gentaget i MGHs officielle historieskrivning, Harry Bresslaus *Geschichte der Monumenta Germaniae Historica*. Som et af flere kritikpunkter omtalte Bresslau Arndts, som han mente, ukorrekte opfattelse af de tre fragmenter: “Nicht richtig war, wie schon 1884 Omont erkannt hatte, seine Ansicht, dass die Fragmente, die er als A 2 bezeichnete, einer einziegen Handschrift angehört hätten”.²⁸ At Omont i mellemtiden havde justeret sit syn på fragmenterne var tilsyneladende ikke gået op for Bresslau. Det var det tilsyneladende heller ikke for Bruno Krusch, der i 1932, som led i forberedelserne til en ny udgave af teksten i MGH, publicerede en omfattende afhandling om håndskrifterne til Gregorius’ *Historiae*. Heri analyserede han også fragmenterne. Han tillagde dem med Arndt stor betydning som tekstkilder, men havde “erhebliche Bedenken” overfor Arndts tese om, at de stammede fra samme kodeks. Som Omont, som han henviste til, afviste Krusch ikke at fragmenterne i Vatikanet og København kunne stamme fra samme kodex. Men han var ikke overbevist og konkluderede: “Es haben also sicher zwei solche vollständige Hss. existiert, wenn nicht gar drei”.²⁹

Krusch anfører i sin afhandling to argumenter til støtte for sit synspunkt: (1) skriften i Leiden-fragmentet er, hævdede han, forskellig fra skriften i Københavner-fragmentet, og (2) formatet stemmer ikke

op af en udgave af værkets sidste 4 bøger på basis af et andet håndskrift: *Grégoire de Tours, Histoire des Francs, livres VII-X. Texte du manuscrit de Bruxelles, Bibliothèque royale de Bruxelles, ms. 9403*, publ. par Gaston Collon, Paris 1893. De to dele blev siden udgivet samlet i *Grégoire de Tours, Histoire des Francs. Texte des manuscrits de Corbie et de Bruxelles*, publ. par H. Omont & G. Collon; nouv. éd. par R. Poupardin, Paris 1913; Omonts korte beskrivelse af fragmenterne er heri repeteret på s. xiv.

²⁸ *Geschichte der Monumenta Germaniae Historica*, im Auftrag ihrer Zentralkommission bearb. von Harry Bresslau, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, 42, Hannover 1921, s. 570.

²⁹ Krusch 1932, s. 712-714.

overens.³⁰ Krusch fjøede ikke nye argumenter til disse i introduktionen til den nye udgave af Gregorius, bortset fra en observation omkring antallet af linjer per kolonne i de tre fragmenter: han anfører, at der er 31 linjer per kolonne i fragmenterne i København og Vatikanet, mens der i Leiden-fragmentet er 32 linier, hvoraf den nederste er uden tekst. De tre fragmenter er som hos Arndt holdt sammen som en gruppe med siglet A2, som, måske en anelse mere forsigtigt end i afhandlingen fra 1932, beskrives som *folia pauca exemplaris perantiqui ... vel potius complurium exemplarium*, “nogle få blade af en meget gammel kopi ... eller snarere af flere kopier”. Krusch’ påstande gør det nødvendigt at kaste et fornyet blik på kilderne.

Fragmentet i Leiden

Fragmentet i Leiden, Universiteits-Bibliotheek, Bibl. Publ. Lat. 21 (ff. 1-2), er det mest intakte af de tre enheder. Det er et helt dobbeltblad hvis to blade hver måler ca. 31 × 26 cm. Det rummer et sammenhængende tekststykke fra samme bog som fragmentet i København, nemlig V.43-47 (“sentitis et quam iniqua ... toronicis uel omni populo”).³¹ Der er således tale om det inderste dobbeltblad i det læg, det engang har tilhørt. Prikning til brug for markering af linje- og kolonnestreg er synlig på øvre del af f. 1 og i hele den ydre kant af f. 2. Dvs. at bladenes nuværende dimensioner svarer nogenlunde til de oprindelige. Der er ret kraftige folder i pergamentet. Dobbeltbladet er i sin nuværende position vendt og folieret forkert.³²

Fragmentet er anvendt som forsatsblade i et håndskrift fra det 9. århundrede, en Hegesippus, der har tilhørt den hellige Maximinus’ kloster i Micy, i forhold til Tours godt 100 km længere oppe ad Loire-floden i nordøstlig retning.³³

³⁰ Krusch 1932, s. 714: “Die schrift der Leidener Fragmente ist anders als die der Kopenhagener und auch das Format stimmt nicht. Die Länge des Schrifttextes beträgt 240,3 mm, die Breite des Kolumnentextes 90 gegen 295 und 96. Für die Vatikanische Hs. sind die Zahlen 232/228 und 100, und ein Vergleich mit Kopenhagen ist eher möglich”.

³¹ På grund af en kommunikationsfejl med kollegerne i Leiden kendte og udgav Omont kun teksten på f. 1.

³² Teksten på det nuværende f. 1 følger efter teksten på det nuværende f. 2.

³³ Om Hegesippus-håndskriftet (ff. 3-112) jf. Bernhard Bischoff: *Katalog der festländischen Handschriften des neunten Jahrhunderts (mit Ausnahme der wisigotischen)*. Teil 2, ed. Birgit Ebersperger, Wiesbaden 2004, s. 39, nr. 2134.

Kapiteltællingen i Leiden-fragmentet viser, at det korte tekststykke, der indleder femte bog, korrekt er blevet opfattet som et forord og ikke som et kapitel – præcis som det er tilfældet i fragmentet i København. Og ligesom i dette ses bogstavet V kun anvendt i bogtællingen øverst på rectosiderne. I Københavner-fragmentet er kun en enkelt kapitelnummerering bevaret (ra 28: “II”). I Leiden-fragmentet er der fire: 1va: “XLIII”, 2 rb: “XLU” & “XLUI” og 2 vb: “XLUII”. Heller ikke i disse tal er V blevet anvendt. Af forkortelser forekommer, som i Københavner-fragmentet, en svungen streg over vokaler. Ordet EPISCOPUS (2 rb 5 & 31), der ikke forekommer i Københavner-fragmentet, er forkortet EPS med streg over. Der forekommer ligaturer for NS (med aflangt s, f.eks. i 1 rb, l. 20: FRENDENS), for NT (2 ra 26: HABENT) og for UR inde i et ord (1va, l. 3: SURREXIT). Der er også et eksempel på en dobbelt ligatur, nemlig UN + NT (2 ra 28: SUNT). Endelig skal det nævnes, at nogle bogstaver er blevet rettet i en nyere hånd, således e til i INDE|CEBAT (INDI|CEBAT; 2 va, 25f) og o til u i SEDOLIUM (SEDULIUM; 2ra, 21). Enkelte ord synes tilfældigt at være blevet “tegnet op”, antagelig på grund af afblegning af den oprindelige blæk.

Fragmentet i Vatikanet

Fragmentet i Vatikanet, BAV, Reg. Lat. 689 bis (ff. 322-325), er det mest omfangsrige af de tre. Det består af to dobbeltblade, der begge er stærkt beskadigede. Bladene er i nyere tid folieret 322-325, svarende til deres nuværende placering i håndskriftet. Fragmentet har ingen kodikologisk sammenhæng med det øvrige håndskrift, der er kommet til Vatikanet med dronning Kristinas store samling. Bladene 322 og 325 udgør det ene dobbeltblad,³⁴ 323 og 324 det andet. Sidstnævnte er i sin nuværende position vendt og folieret forkert, således at fragmentets korrekte bladfølge er 322, 324, 323, 325. Teksten er sammenhængende fra 322r til 324v og igen fra 323r til 325v. Imellem de to tekstblokke er der en lakune, der nøje svarer til den tekstmængde, der kan være på et dobbeltblad.

De to bevarede dobbeltblade har en ensartet karakter: de består af et mere og et mindre intakt blad. På alle sider er kun den indre tekstkolonne bevaret intakt, mens de ydre kolonner alle er blevet beskåret.

³⁴ 322r og 325v er markant mørkere end de øvrige sider i fragmentet. Det indikerer at de har været ydersider længe før de fik deres plads i det nuværende bind.

Angivet i maximale størrelser er målene: 322: ca. $26,5 \times 20,5$ cm; 323: ca. $26,7 \times 17$ cm; 324: ca. $26,6 \times 20,5$ cm; 325: ca. $26,5 \times 17,5$ cm. Med de betydelige lakuner, der er fremkommet som følge af de ydre kolonnens beskæring, indeholder fragmentet teksten til 9. bog, kapitel 27-31 ("ab eo loco quasi milia ... cum sanctonicis petrocoricis") og samme bogs kapitel 35-37 ("domum eius omnes ... iussum est ut licuerit ei"). Rubriceringen af kapitlernes første linje er stærkt bleget, bortset fra nogle få bogstaver i begyndelsen af kapitel 31; her vidner en smuk og iøjnefaldende rød farve endnu om rubrikkernes effektfulde funktion på siderne.

Som i de to andre fragmenter anvendes bogstavet V kun i sidetitel. Af forkortelser markeret ved overstreg forekommer bl.a. DO for DEO (322ra 13), EPO for EPISCOPO (322vb 27), SCI for SANCTI (324ra 19) og PRBT for PRESBYTER (323ra 29). Man finder de samme ligaturer som som i de to andre fragmenter, dog måske med et præg af den ekstra beherskelse af teknikken, skriveren havde erhvervet på de mange sider mellem 5. og 9. bog. I Vatikaner-fragmentet finder man eksempelvis en enkelt og en dobbelt ligatur i samme ord: PROTULERUNT med UL samt UN + NT i ligaturer (324v 31). Af andre skal nævnes OR i SUPERIORE (323vb 7) samt QU i QUAS (322ra 21), hvori U er markeret ved en bølget streg over Q.

Syv blade af én kodex

Vender vi tilbage til de argumenter, Krusch anførte imod fragmenternes enhed, må det efter min opfattelse for det første fastslås, at der er meget stor overensstemmelse i skriftbilledet i de tre fragmenter. Det gælder de enkelte bogstavers form, ligesom det gælder grafiske detaljer i forkortelser, ligaturer, markeringer af kapitler og afsnit, tal, sideoverskrifter, m.m.

Hvad angår formatet må det konstateres at en sammenligning kun er partielt mulig på grund af fragmenternes forskellige tilstand. Kun Leiden-fragmentet giver et nogenlunde korrekt billede af et oprindeligt dobbeltblad / blads format. Men de elementer, der kan måles og sammenlignes, dvs. antallet af linjer, mål for intakte tekstkolonner samt mellemrummet mellem to kolonner på samme side, stemmer overens i så høj grad, at de klart må siges at bekræfte enheden af de tre fragmenter.

Som nævnt anvendte Arndt i sin udgave en kollationering af København-fragmentet, som Waitz havde foretaget. Krusch henviste til

samme, og har desuden kunnet støtte sig til Omonts diplomatariske udgave. Om han nogensinde har set det er tvivlsomt; i bedste fald har det været i fotografisk gengivelse, der ikke har vist fragmentet i naturlig størrelse. Det kan have givet ham et fejlagtigt indtryk af skriftbilledet. Det har under alle omstændigheder givet ham en forkert opfattelse af dets dimensioner, for hans mål er ukorrekte. Krusch anfører følgende tal for fragmenternes kolonnehøjde og -bredde i milimeter: Leiden-fragmentet: $240,3 \times 90$; Københavner-fragmentet: 295×96 ; Vatikaner-fragmentet: $232/228 \times 100$. Det må antages at den angivne kolonnehøjde for Leiden-fragmentet er en lapsus – at måle tre tiendedele af en milimeter har krævet et apparatur, som Krusch ikke har haft til rådighed. Antagelig har han målt højden til 243 mm. Mere graverende er fejlen i målet for kolonnehøjden i Københavner-fragmentet, de 295 mm, som Krusch selv fremhæver som et afgørende bevis for Københavner- og Leiden-fragmenternes forskellige herkomst. Det er nemlig ikke kolonnen, men derimod bladet i fuld højde, der måler omkring 295 mm. Selve kolonnen måler mellem 247 og 250 mm afhængigt af hvor den måles, og altså ganske tæt på det samme som Leiden-fragmentet.

Problematiske er også Krusch' mål for kolonnebredden. For det første er den markerede kolonnebredde ikke så konstant som angivet af Krusch. Faktisk kan der iagttages forskelle på mere end 1 cm i bredden fra top til bund i en kolonne. I Leiden-fragmentet er målene således: 1r indre kolonne: $9,3 > 10,6$ cm; 1r ydre kolonne: $9,0 > 8,8$ cm; 2r indre kolonne: $9,3 > 10,3$ cm; 2r ydre kolonne: $8,9 > 9,0$ cm. Det er de samme linjemarkeringer, der er anvendt på bladenes versosider, hvor målene altså er de samme. Leiden-fragmentet er det eneste af de tre, hvor begge sidernes kolonner er bevaret. Man kan heri iagttage en tendens til, at de ydre kolonner er lidt smallere end de indre. I Vatikanets fragment er kun de indre kolonner intakte. Markeringen på f. 322 recto er ikke længere synlig; den bredeste skriftlinje måler 10,5 cm. På de blade, hvor markeringen endnu kan skimtes, er målene: 323r: $9,8 > 9,0$ cm; 324r: $10,2 > 9,3$ cm; 325r: $10 > 9,3$ cm. I Københavner-fragmentet, hvor det ligeledes er den indre kolonne, der er intakt, varierer breddemålet fra top til bund $9,8 > 9,6$ cm. En beregning af den tekstmængde, der har stået i den beskårne ydre kolonne, indikerer, at denne også i Københavner-fragmentet har været lidt smallere end den indre kolonne.

Krusch' angivelse af antallet af linjer per kolonne er stort set korrekt. I 26 af de tre fragmenters i alt 28 helt eller delvist bevarede

kolonner er antallet af skrevne linjer 31. Kun i to kolonner er tallet højere. De optræder begge i Leiden-fragmentet, hvori den indre kolonne på f. 1r har 32 skrevne linjer og den ydre kolonne på f. 2v har 33 skrevne linjer. Begge steder bærer de ekstra linjer præg af at være løsninger på mindre, uforudsete problemer under skriveprocessen, i et tilfælde ved at være skrevet i mindre skrift, i et andet ved at en sidste halv linje holder højrekant.

Korrekt er også Krusch' iagttagelse af en ekstra markeret, men ikke benyttet linje nederst i kolonnerne i Leiden-fragmentet. Men det kan ikke betragtes som nogen signifikant afvigelse fra de to øvrige fragmenter. Faktisk kan det ikke udelukkes, at der har været markeret ekstra nedre linjer også i fragmenterne i København og Vatikanet. Bladenes markering af linjer er udført på flere, antagelig fire dobbeltblade på én gang. Leiden-fragmentet har været det inderste dobbeltblad i det læg, det har tilhørt – det bekræftes af den sammenhængende tekst på dets sider. Linieringen af dette lægs sider er påført på det bevarede blad og fremstår klart tydeligere end i Vatikaner-fragmentet, der har tilhørt et læg hvis inderste dobbeltblad er gået tabt, og end i Københavner-fragmentet, der efter den meget svage prægning af linjerne at dømme må have tilhørt et af de yderste dobbeltblade i sit læg.

Krusch' nye udgave af Gregorius' *Historiae* udgjorde i flere, men ikke alle henseender et fremskridt i forhold til Arndts, således ikke når det gælder spørgsmålet om enheden af de tre fragmenter, som også han fortsat sammenholdt under siglet A2. Krusch' synspunkt er blevet fastholdt som en relevant tvivl i dele af den senere forskning.³⁵ Det er muligt, men næppe sandsynligt, at der fortsat vil blive rejst spørgsmål om enheden af de tre fragmenter, men det er ikke berettiget at det sker på grundlag af Krusch' iagttagelser.

Om fragmenternes enhed må det derfor konkluderes, at der er så mange overensstemmende træk i de tre fragmenter, at de må stamme fra en og samme kodex. Det dokumenteres af bogstavers og ligaturers form, af skriftbillede og bladenes layout, af brugen af forkortelser, af kapitelinddelingen og dennes nummerering. Det dokumenteres videre af brugen af rødt blæk i den første skrivelinje ved hvert nyt

³⁵ Se således *Gregorii episcopi Turonensis, Historiarum libri decem* / *Gregor von Tours, Zehn Bücher Geschichten*. Post Brunonem Krusch hoc opus iterum edendum curavit Rudolfus Buchner, I, Darmstadt 1955 (= *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, 2) s. XXXIV.

kapitels begyndelse og anvendelsen af større begyndelsesbogstaver i første ord af kapitler og underafsnit i teksten; rubriceringen er ganske vist et af de elementer på bladene, som tiden har slidt, men den røde farve kan dog stadig skimtes og er i en enkelt linje i Vatikaner-fragmentet så klar og synlig, at den giver et indtryk af, hvor smukt og effektivt rubrikkerne har fungeret på bladene, da disse endnu var unge.

Endelig dokumenteres det fælles ophav af de få samtidige rettelser og tilføjede ord, der optræder i alle tre fragmenter. De viser, at teksten er blevet kontrolleret og korrekturlæst, og er altså ikke et udtryk for skødesløshed hos skriveren, men tværtimod et vidnesbyrd om den omhyggelighed hvormed det oprindelige håndskrift er blevet fremstillet.

Der kan peges på elementer i ét fragment som ikke forekommer i de andre, men de er ikke af en karakter, der bryder enheden. De syv blade udgør kun en meget begrænset del af det oprindelige håndskrift, som utvivlsomt har fremvist adskillige andre palæografiske og kodikologiske fænomener, der ikke kommer til syne i de bevarede blade. Omvendt er der adskillige elementer, der knytter de tre fragmenter sammen, alle tre eller parvist. Eneste lille forbehold, der med nogen rimelighed kan rejses, er, at de tre fragmenter kan stamme fra to eller tre ens producerede eksemplarer, men lighederne er så store at de i givet fald må være produceret på samme tid, i samme scriptorium og efter samme forlæg. En tiltalende, men også helt hypotetisk tanke: en tidlig masseproduktion af Gregorius' *Historia Francorum*. Og tesen modsiges af fysiske og intellektuelle fænomener, der kan iagttages på alle tre fragmenter, men først er kommet til efter at de har forladt scriptoriet. Fysiske skader af samme karakter kan iagttages i alle tre fragmenter, værst på bladene i Vatikanet. Og vigtigere: de sproglige korrektioner af fragmenternes latin, der optræder på samtlige blade, kan ganske vist ikke dateres præcist, men de er føjet til længe efter at den oprindelige tekst blev prentet på pergamentet. Det er et indicium på, at bladene har haft samme historie og skæbne i hvert fald et par hundrede år, muligvis flere, efter at den kodex, de tilhørte, blev produceret.

Datering

Fragmenternes alder lader sig ikke måle på samme eksakte måde som blade, kolonner og linjer. Uncialskriften, den sparsomme brug af forkortelser, tekstens forløb i *scriptura continua*, udførelsen af markeringer

af linjer og layout er alt sammen klare vidnesbyrd om at bladene er skrevet længe før den karolingiske skriftreform slog igennem. Problemet med en mere præcis datering af håndskrifter fra den prækarolingiske periode består bl.a. i at materialet er sparsomt og kun i meget sjældne tilfælde dateret eller daterbart på basis af sikre indier i kilden.

Da Ludwig Bethmann blev opmærksom på Leiden-fragmentet daterede han det til det 7. århundrede. Da han siden havde set fragmentet i Vatikanet justerede han dateringen til slutningen af samme århundrede ("s. VII ex."). Omont og Arndt, der kendte alle tre fragmenter, var enige om at datere dem til det 7. århundrede. Ingen af dem argumenterede for dateringen, men ubegrundet var den ikke. Især Bethmann og Omont havde et betydeligt erfaringsgrundlag, førstnævnte fra sine studier i tidlige håndskrifter af relevans for MGH, Omont fra sit arbejde på Bibliothèque Nationale i Paris, som blandt sine mange skatte også tæller vigtige kilder skrevet i uncialer.

Krusch tog ikke klar stilling til fragmenternes datering i sin afhandling fra 1932. Det gjorde han i indledningen til den nye MGH-udgave, hvori han på den ene side beskriver bladenes oprindelige kodes som "meget gammel" og på den anden side alligevel daterer den til begyndelsen af det 8. århundrede,³⁶ hvilket i denne sammenhæng er relativt sent. Krusch begrundet ikke denne datering, skønt han derved fratog bladene den status som rester af det "ældste og absolut bedste" håndskrift, som Arndt havde tildelt dem. Netop det kan have været Krusch' motivering. Krusch tillagde fortsat A2-fragmenterne stor betydning som kilde til overleveringshistorien, men den senere datering åbnede for en mere liberal udnyttelse af andre kilder.

Et vigtigt nyt redskab til arbejdet med Europas ældste håndskrifter udkom mens Krusch arbejdede med sin udgave, E.A. Lowe's *Codices Latini Antiquiores. A Palaeographical Guide to Latin Manuscripts Prior to the Ninth Century*, forkortet CLA. Igennem en menneskealder publicerede Lowe beskrivelser af samtlige helt eller delvist bevarede bøger i latinsk skrift før det 9. århundrede, alle ledsaget af fotografiske specimen, og skabte dermed et hovedværk indenfor studiet af latinsk palæografi og kodikologi indtil Karl den Stores tid.

CLA part I udkom i 1934 og var helliget håndskrifter hjemmehørende i *Bibliotheca Apostolica Vaticana*. Fragmentet Reg. Lat. 689 bis (ff.

³⁶ Ed. Krusch s. XXIII: "Folia pauca exemplaris perantiqui saeculo VIII. ineunte scripti".

322-325) har CLA-nummeret 107.³⁷ Det er praksis i CLA at nu spredte, men oprindeligt sammenhørende dele af et håndskrift behandles under et. Lowe tog således klart stilling til spørgsmålet omkring Gregorius-fragmenternes enhed, da han uder samme nummer inddrog bladene i Leiden og København. Han tog det uden diskussion for givet, at de tre fragmenter stammede fra samme håndskrift. På dette punkt havde Lowe ikke ændret synspunkt, da han i 1963 på ny beskrev fragmenterne i CLAs part X,³⁸ der bl.a. dækker samlinger i Danmark. Til gengæld havde han justeret sin vurdering af fragmenternes alder. Lowe daterede i første omgang fragmenterne til slutningen af det 7. århundrede. I CLA part X fremrykkede han dateringen til århundredets første halvdel. Lowe begrundede ikke explicit fremrykningen af kodexens tilblivelsestid, som imidlertid byggede på det langt større empiriske erfaringsgrundlag, han havde erhvervet sig efter mere end 30 års arbejde med Europas ældste latinske håndskrifter.

For fuldstændighedens skyld skal det nævnes at Bernhard Bischoff, som Ludwig Traube³⁹ og Paul Lehmann⁴⁰ før ham, fastholdt dateringen til det 7. århundrede i sin *Paläographie*.⁴¹ Bischoff gentog heri, hvad han allerede havde fremhævet i et foredrag i 1963, nemlig at fragmenternes kodex måtte være fremstillet tæt på forfatterens egen tid.⁴²

³⁷ CLA part I, Oxford 1934, s. 32 (med specimen af Vatikaner-fragmentet).

³⁸ CLA part X, Oxford 1963, s. 37 (med specimen af Leiden-fragmentet).

³⁹ *Vorlesungen und Abhandlungen*, 1, München 1909, p. 192 (Traube citerer fejlagtigt håndskriftet som "Ny Kgl. Saml. 252b", et andet Gregorius-fragment fra det 9. årh.).

⁴⁰ Skandinaviske Reisefrüchte, *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, 21, 1934, p. 170.

⁴¹ *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*, Berlin 1979, s. 246. Jf. *Latin palaeography. Antiquity and the Middle Ages*, translated by Dáibhí Ó Cróinín and David Ganz, Cambridge 1990, s. 196. – Reg. Lat. 689 bis, f. 324v er i den engelske udgave gengivet i faksimile som plate 5 og dateres i den tilhørende billedtekst til "s. VII".

⁴² Bernhard Bischoff: *Scriptoria e manoscritti mediatori di civiltà dal sesto secolo alla riforma di Carlo Magno*, *Mittelalterliche Studien*, II, Stuttgart 1967, s. 312-327 (opr. publiceret i *Centri e vie di irradiazioni della civiltà dell'Alto Medioevo*, Spoleto, 1964, s. 479-504). I Studien II s. 324 betegnes CLA 107 som "il piu antico manoscritto esistente di essa [i.e. Gregorii Historia Francorum], di cui possediamo solo frammenti, e certamente vicino all'epoca dell'autore." – Om Bischoff havde et autoptisk kendskab til Københavner-fragmentet er uvist. NKS 1878 2° står på en liste over håndskrifter, han planlagde at studere under et besøg på Det Kongelige Bibliotek, men han har, modsat andre på listen, ikke hakket det af som set; jf. *Handschriftenarchiv Bernard Bischoff*, München 1997, s.v. Kopenhagen.

Konklusion

De syv blade i København, Leiden og Vatikanet har tilhørt samme oprindelige kodex, som er blevet fremstillet tidligt snarere end sent i 600-tallet. Resterne af denne kodex er de ældste bevarede kilder til Gregorius' Frankerkrønike, og som sådan af uvurderlig betydning for forståelsen af værkets komplicerede overlevering. De viser en ganske vist lille del af teksten som den så ud blot en generation eller to efter at Gregorius skrev den.

Bladene er ikke blot kilder til en tekst men også et vidnesbyrd om det scriptorium, hvori de er kopieret. Det er et bemærkelsesværdigt faktum, at ingen har forsøgt at lokalisere hvor den kodex, bladene har tilhørt, er blevet fremstillet. Lowe var sikker på at den var skrevet i Frankrig, men forsøgte ikke at præcisere stedet.⁴³ Ingen har siden forsøgt at komme det nærmere.

Jeg mener, af grunde som jeg skal vende tilbage til, at Tours må anses for det mest sandsynlige produktionssted for bladenes kodex.

I Tours synes den bevarede bogs historie at begynde med Alcuin, den lærde brite fra York, der blev Karl den Stores nære rådgiver i religiøse og uddannelsesmæssige spørgsmål. Alcuin var abbed i Tours fra 796-804, og gjorde byen til et af de vigtigste centre for den karolingiske bogkultur. Før Alcuin er alt hyllet i mørke, hvis man skal tro E.K. Rand, der skrev det grundlæggende arbejde om Tours tidligste håndskrifter.⁴⁴ Det kan indirekte sluttes, at en eller anden form for skrivervirksomhed må have fundet sted, medgiver Rand, og nævner "the liturgical, scholarly, and artistic interests of St. Perpetuus in the fifth century and St. Gregory in the sixth", men mere end sådanne luftige konstateringer kan man ikke nå til på grund af kildernes tavshed. Først med Alcuin når man frem til et sikkert grundlag, *terra firma*, som Rand udtrykker det, for studiet af bogen og dens fremstilling i Tours.

Lowe er i dette spørgsmål helt på linje med Rand. I indledningen til CLA part VI, som rummer håndskrifter i franske samlinger, medde-

⁴³ Se CLA part I, 1934, s. 32: "Written no doubt in France", og CLA part X, 1963, s. 37: "Written doubtless in France".

⁴⁴ E.K. Rand: *A survey of the manuscripts of Tours*, 1 (= Studies in the script of Tours, I), Cambridge Mass. 1929, s. 3: "The early history of St. Martins and the other religious establishments of Tours as centres of activity in the production of books is wrapped in obscurity".

ler han et "survey of the important writing-centres of France". Det er velkendte steder som Lyons, Luxeuil, Corbie og Tours. Men når det gælder Tours beroede etiketten "important writing-centre" alene på den aktivitet, der kom i gang umiddelbart før Lowes skæringsår, 800, og som gjorde Tours til et af karolingertidens vigtigste skrivecentre i årene efter 800. Om Tours i ældre tid når Lowe frem til samme *pauvre* konklusion som Rand: "If Tours was undeniably in the forefront in the ninth century, it was certainly behind other centres during the eighth, and where it stood in the seventh and earlier centuries we do not know at all, since practically no manuscript evidence exists".⁴⁵

At ingen tidligere har peget på Tours som Gregorius-fragmenternes oprindelsessted skyldes utvivlsom fraværet af sammenligneligt kodikologisk materiale og manglen på andre kilder, der kan bevidne eller måske endda belyse bogkulturen i Tours i tiden før den karolingiske renæssance. Forsighed er en dyd, der ikke altid dyrkes af kodikologer og palæografer, der af og til lader sig forlede af ligheder i forskellige kilder til at drage forhastede konklusioner om en fælles proveniens. Man kan mene, at man i tilfældet Tours før den karolingiske kulturs indtog møder et tilsvarende metodologisk problem, blot omvendt: fraværet af sammenlignelige kilder har afholdt forskere fra at overveje Tours som et muligt hjemsted for kilder, der i kraft af indhold, historie eller andre faktorer er logiske kandidater.

Jeg mener at man i denne sammenhæng har overset en central kilde, nemlig Gregorius selv. For det første er Gregorius og hans flittige virke som bl.a. hagiografisk og historisk skribent i sig selv et uomgængeligt bevis på, at der har været et effektivt scriptorium i byen i hvert fald på hans tid. For det andet var det Gregorius' forventning, at hans litterære arv ville blive forvaltet af hans efterfølgere i Tours, og altså ikke andre steder. For det tredje var det således Gregorius' klare forventning, at produktion af bøger ville finde sted også efter at han selv var gået bort. Dette fremgår af den selvbiografiske epilog til værk og gerning, Gregorius skrev i slutningen af Frankerkrønikens 10. bog: "Jeg har skrevet ti bøger med historier, syv med mirakler, en om Fædrenes Liv. Om benyttelsen af Psalteren har jeg samlet mine kommentarer i en bog. Også om de kirkelige forløb har jeg udarbejdet en bog. Jeg erkender at have forfattet disse bøger i en temmelig uskolet stil. Ikke desto mindre tager jeg, ved vor Herre Jesu Kristi genkomst og den for alle skyldige skrækindjagende Dommens Dag,

⁴⁵ CLA part VI, Oxford 1953, s. xxviif.

på det at I aldrig uden mål og mening skal drage bort fra denne Dom som fordømte sammen med djævelen, alle jer Herrens præster, som efter min ringe person skal komme til at lede kirken i Tours, i ed på, at I aldrig vil lade disse bøger gå i glemsel eller lade dem genskrive på en sådan måde at nogle ting vælges ud mens andre udelades, men at tværtimod alt forbliver helt og uforkortet hos jer sådan som jeg har efterladt det. Men hvis, o du Guds præst, hvem du end er, hvis vor Martianus har oplært dig i de syv kunster,⁴⁶ med andre ord, hvis han i grammatik har lært dig at læse, i dialektik at skelne mellem argumenter, i retorik at genkende metrenes forskellige former, i geometri at samle fladers og linjers mål, i astrologi at betragte stjernernes løb, i aritmetik at sammenstille tallenes mængder, i musik at bringe lydenes modulationer i samklang med digtenes blide betoning, hvis du er så grundigt oplært i alle disse ting, at min stil forekommer dig at være uskolet, heller ikke da, bønfaller jeg dig, må du fjerne det som jeg har skrevet. Hvis der omvendt er noget i disse skrifter, der tiltaler dig, nægter jeg dig ikke at omskrive det til vers, sålænge mit værk blot er uantastet. Thi disse bøger har jeg skrevet færdige i min ordinations 21. år.”

Gregorius taler som en selvbevidst forfatter, men tillige i fuld erkendelse af hans egen og tidens faldende dannelse. At han insisterer på at hans værk skal videregives som han efterlod det, vidner om en erkendelse af at værket var historie i dobbelt forstand: som beretning og som sprogligt og litterært dokument i den form, han evnede at give den.

Gregorius' formaning til de ukendte biskoppelige efterfølgere i Tours om intet at ændre ved hans tekst er klar tale. Styrken i hans besværgelse har givet god grund til ikke at sidde den overhørig. Jeg tror, at resultatet kan aflæses i fragmenterne, de endnu synlige rester af en kopi, der intet har udeladt eller tilføjet, men trofast følger Gregorius' forlæg, afskrevet under nøje kontrol af en af Gregorius' efterfølgere. Måske allerede under den Leupacharius som i 609 tog venligt imod Columbanus på en vanskelig etape på dennes lange rute fra Luxeuil til Bobbio.⁴⁷ Måske under Medigisilus, hvis signatur findes på stiftelses-

⁴⁶ Gregorius refererer til Martianus Capella, en latinsk forfatter fra det 5. århundrede, der i *De nuptiis Mercurii et Philologiae* gennemgår de syv frie kunster, *septem artes liberales*.

⁴⁷ *Vita Columbani abbatis discipulorumque eius*, I.22; episoden berettes også hos den såkaldte Fredegarius Scholasticus, *Chronicon*, IV.36.

breve for klostre grundlagt i 632 og 638. Måske først under Latinus, som optræder som deltager i koncilet i Chalon i 650.⁴⁸ Hypotetiske gæt på mulige navne i modsætning til de syv virkelige blade fra den håndkrevne bog, som ganske vist gik i stykker men ikke i glemsel.

Med Gregorius' formaning in mente må det antages at man virkelig har søgt at gengive hans tekst så trofast muligt, i hvert fald så længe mindet om den store biskop var levende. Perioden mellem værkets afslutning og fremstillingen af fragmenternes kodex er ganske begrænset, måske så kort som en generation eller to. Der kan derfor ikke være mange mellemlid mellem det eksemplar, Gregorius efterlod sig, og den kodex, vi kender fra fragmenterne, om overhovedet nogen, for kodexen kan i princippet være kopieret efter Gregorius' eksemplar. Tættere på dette kommer man under alle omstændigheder næppe ved hjælp af noget andet af de henved 80 middelalderlige håndskrifter, teksten er overleveret i. Ligesom man efter min opfattelse næppe kommer tættere på skrift- og bogkulturen i Tours i en ellers mørklagt periode, end ved at studere de syv bevarede blade af Gregorius' latinske krønike i Leiden, Vatikanet og København.

SUMMARY

ERIK PETERSEN: Fragmentum Gregorianum Hauniense. A fragment of the *Historiae* of Gregory of Tours and its history.

More than half of the Medieval Latin manuscripts of the RL were copied after the year 1400. Only three can be dated to the period before 800. Of these the oldest is a single leaf in the library's New Royal Collection, NKS 1878 2°. With lacunae due to the loss of the outer edge of the leaf it contains the text of the *Historiae* of Gregory of Tours from liber V, cap. 1, "filium eius paruulum ..." to cap. 3 "... morte praeuentus interiit".

The paper offers a detailed codicological and palaeographical description of the fragment that measures 29,6 > 29,4 × 20,7 > 19,7 cm. The text is written in uncials in two columns, in *scriptura continua*. There are few abbreviations and a fairly elaborate system of ligatures. There is a detailed graphic system for the division of the text into sentences, parts, chapters and books. Corrections made during the process of writing are seen as an expression of the painstaking ambition of those who produced the book. A later hand changed odd forms of spelling in the text, such as ra 18 teniri (teneri), rb 21 decerniret (decerneret) and vb 19 locopletatus (locupletatus).

⁴⁸ Jf. Louis Duchesne: *Fastes épiscopaux de l'ancienne Gaule*, II, 2. ed., Paris 1907, s 300 & 308f.

The first symptom of scholarly interest in the fragment is a note on the leaf identifying the text in 1697. When and how the fragment came to Copenhagen is not known. It was recorded in the inventories of the RL as late as 1923, but it was in the library and had become known to the scholarly public long before. Its textual contents were published twice in 1884, in France by Henri Omont, and in Germany by Wilhelm Arndt in his edition of Gregory's History in the *Monumenta Germaniae Historica*. Who actually discovered the fragment in Copenhagen is not clear. Omont bestowed the honour on Léopold Delisle, whereas Arndt pointed out Georg Waitz as the finding father.

The fragment in Copenhagen was published together with two other fragments written in uncial letters, one in Leiden (Universiteits-Bibliotheek, Bibl. Publ. Lat. 21, ff. 1-2), another in the Vatican (Bibliotheca Apostolica Vaticana, Reg. Lat. 689 bis, ff. 322-325). Omont believed they were pieces of three different codices, whereas Arndt thought they were parts of the same codex, which he described as *vetustissimus et praestantissimus*. Arndt's successor Bruno Krusch disagreed, and pointed to differences in script and measures. An examination of the sources makes it clear that the three fragments are, in fact, leaves from the same codex, as was also stated by E.A. Lowe in *Codices Latini Antiquiores* part I. The dating of the codex to the 7th century has been met by broad consensus, with the exception of Krusch who suggested the early 8th century. Lowe favoured the later part of the 7th century in CLA part I, but changed the date to the first part of the same century in CLA part X, a point of view supported by the author of this paper.

It is concluded that the seven leaves in Copenhagen, Leiden and the Vatican are the remnants of the oldest known codex containing Gregory's History, and as such an invaluable source for the study of the Latin of Gregory, for the constitution of his text, and for the understanding of its complicated transmission. Based on Gregory's admonition to his successors concerning the preservation of his work in book X of his History, based also on the analysis of the seven leaves it is further suggested that the codex to which they belonged must have been produced in Tours. Thus the leaves also form an invaluable source for the study of the production of books in Tours in the pre-Carolingian era, a period described by E.K. Rand as "wrapped in obscurity".